

Yrd. Doç. Dr. Simten GÜNDEŞ ÖNGÖREN

İ.Ü. İletişim Fakültesi

BELGESEL SİNEMA'DA ÇAĞDAŞ AKIMLAR

A. Belgesel Filmin Tarihi Gelişimi.

İlk sinema gösterisi 1895 yılında sinematografin bulucusu Lumière kardeşler tarafından Paris'te yapıldı. Bu tarihten sonra giderek gelişen sinema ve filmcilik günümüzde modern teknolojinin etkisi sonucu yeni bir nitelik kazanmıştır.

Sinema'da filmler iki kategori içinde toplanabilir. Lumière'in gerçekçi ya da belgesel sineması ve Melies'nin fantastik ya da öykülü sineması bu iki kategoriyi gerçekleştirmektedir.

Bir sihirbaz olan Melies'nin sinematografıyla çektiği sihirbazlık ve güldürü öğelerini içeren filmleri fantastik ya da öykülü sinema'yı başlatmıştır. Filmlerinde tiyatro sanatının etkisi altında kaldığı görülen Melies, yapay dekorlar ve aktör kullanarak sinemada düş ve hayal öğelerine yer verdi. Sessiz olarak çekilen bu filmlerin sinema teknolojisinin gelişmesi sonucu önce sesli daha sonra renkli çekilmeye başlanması ve filmlerin ticari yönünün ağırlık kazanması, sinemayı günümüzde tekellerin ve dev film şirketlerinin oluşturduğu büyük bir sektör haline getirmiştir.

Nonfiction olayların anında filme alınan görüntülerinin, bilgi vermek, konu ya da sorunlar üzerinde eleştiri ve yorum yapmak amacıyla belirli bir bakış açısı altında anlatıldığı, betimlendiği hareketli resimler bütünü diye tanımlayabileceğimiz belgesel filmler, toplumsal gerçeklerin topluma aktarılmasında önemli rol oynamıştır.

Lumière'nin yetiştirdiği teknisyenlerin dünyanın çeşitli bölgelerine giderek oradaki ilginç görüntüleri kaydetmesiyle gelişen belgesel türdeki filmler Flaherty ile yeni bir boyuta varmıştır.

Kanada'lı bir kaşif olan Flaherty, Eskimo bölgesindeki maden yataklarını araştırırken bir taraftan da çevrede gördüğü Eskimo'ları filme aldı. Amatörce başladığı film çalışmalarını daha sonra aynı bölgeye dönerek bilinçli bir biçimde sürdürdü ve belli bir öykü bütünlüğü niteliğini taşıyan "Nanook of the North"u yaptı. O zamana değin düzensiz ve bilinçsiz bir biçimde belli olayların kamerayla saptanması sonucu ortaya çıkan belgesel filmlerde ilk bilinçli çalışma ürününü Flaherty vermiştir.

Seyircinin ilgisini çekerek eleştirilenlerin de beğenisini kazanan "Nanook of the North" bu alanda büyük bir ticari başarı kazanarak film şirketlerini belgesel film çekmeye yöneltmiştir.

Bu dönemde Rusya'da ihtilal sonrası yıllarda ortaya çıkan Dziga Vertov, Rus halkına ihtilalin çeşitli yönlerini anlatmak amacıyla bir dizi belgesel türde film çekti. Dziga Vertov bu filmleriyle belgesel filmciliğe **Sinema-Göz** denilen yeni bir yöntem getirmiştir. Sinema-Göz yönetiminde kamera insan gözü gibi kullanılarak, anında gerçekleşen olay, davranış, v.b. kaydedilmektedir. Dziga Vertov'un Sinema-Göz yöntemi belgesel film'in özüne yani doğrudan kaydedilen gerçeğin, sosyal amaçla yorumlanarak kurgulanmasına uymakta ve katkıda bulunmaktadır.

Sinema-Göz yöntemiyle belgesel filmlerde uluslararası bir dil kurgulanarak kameranın objektifi insan gözü gibi hareketli kılınmakta, herşeyi görebilmek için kullanılmaktadır. Böylece haber filmlerinde de izlenildiği gibi güncel olaylar önceden senaryo, aktör kullanımı, dekor gibi ön hazırlıklar yapılmadan anında kaydedilmekte, gösterimi sırasında yorumsuz biçimde sunulmakta ve böyle **belgesel film** ile **haber filmi** arasında bağlantı kurulmaktadır.

Dziga Vertov'un Sinema-göz yönteminden sonra belgesel sinema'da yeni bir biçim içerisinde kent gerçekçiliği, **şehir senfonisi** ya da **senfonik belgesel filmleri** görmekteyiz.

Senfonik belgesel filmleri; Alberto Cavalcanti'nin "Rien que les heures", Walter Ruttmann'ın "Berlin die senfonie der grosstadd" ve Jöris İvan'ın "Regen" adlı filmlerinde de sergilenen bir şehrin 24 saatinin senfonik bir biçimde anlatımıdır.

1920'li yıllarda yapımcıların yakın çevreleri ile ilgili gerçekleri görüntüleyip dramatik bir yapı içinde sunmaları biçimiyle belirlenmiş senfonik belgesel film türü kolay bulunabilen malzemesi, hareketliliği ve izleyici üzerindeki duygusal etkisi ile büyük ilgi toplamıştır.

Daha sonra belgesel sinema tarihi içinde önemli bir yer tutan İngiliz belgesel okulu'nun kurucusu olan Grierson, 1929 yılında ilk Belgesel Film "Drifters" ile Belgesel Filmin içine yaratıcılığı kattı.

Grierson, belgesel filme, çalışmalarıyla şu temel ilkeleri getirmiştir:

a - Belgesel sinema yaşayan bir sahneyi, yaşayan bir öyküyü görüntülemelidir.

b - Özgün oyuncu ve özgün sahne, uygar dünyanın perdede yorumlanmasının daha iyi bir yol göstericidir. Bu nedenle gerçeği hiç değiştirmeden, hiçbir biçimde işlemekten vermek daha inandırıcı olacaktır.

c - Gerçek dünyadan sağlanan işlenmemiş gereç ve öyküler, düzenleme ile sağlandıktan daha tutarlıdır.

Grierson'un belgesel filmlere ilişkin ortaya koyduğu bu ilkeler yaşayan konuları saptamakta ve yaratıcı bir çalışmaya olanak sağlamaktadır.

Grierson'un kurduğu İngiliz belgesel okulundan; Basil Wright, Arthur Elton, Stuart Legg, Paul Rotha, John Taylor, Harry Watt, Donald Taylor, Edgar Anstey, Evelyn Space ve Alexander Shaw gibi ünlü sinema yönetmenleri yetişmiş ve bu yönetmenler

sinemada propaganda ve estetik yönü üzerinde yoğun çalışmalar yaparken Grierson'un temel ilkelerine sadık kalmışlardır.

Aynı yıllarda Rusya'da Pudovkin, Eisenstein ve Lev Kuleşov; propaganda amacıyla tarihi olayları yeniden düzenleyerek yeni bir tür oluşturmuşlardır. Bu türün yönetmenleri belgesel filmlerinde sanat ögesine ağırlık vererek, aslında Rus ihtilali sırasında geçen gerçek olayları yerlerinde düzenleyerek filme aldılar.

İkinci Dünya Savaşı hemen öncesi ve savaş sırasında belgesel filmcilik daha önce görülmeyen bir biçimde yaygınlaştı. Propaganda amacını taşıyan ve savaşı konu alan, savaşla ilgili filmlerin önem kazandığı bu döneme ait filmlerin ilk örneklerini Hitler Almanya'sında görmekteyiz. Alman Propaganda Bakanlığının desteği ile bu türde yapılan ilk film Leni Riefenstah'ın Nazi Parti Konferansını belgeleyen "Triumphs die villens" adlı filmidir.

İngiltere ise, bu dönemde öykülü filmleri belgesel film özelliği gösteren biçimlerde düzenlemiş, Hamphri Jennings'in "Listen to Britain", Harry Watt'ın "Targent for tonight" ve Paul Rotha'nın "World of plenty"si gibi filmler yapmıştır.

Amerika'da Savaş belgesel filmleri türünde, belgesel film yapımcılarının yanısıra, öykülü film'in Frank Capra, John Ford, John Huston gibi ünlü yönetmenleri geliştirmiş ürünler vermişlerdir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında belgesel türdeki filmlerin sayısında önemli azalmalar başgösterdi. Savaş belgesel filmlerinin işlevini yitirmesi, belgesel filmlerde propaganda amacının öne çıkarak gerçeklerin saptırılması nedeniyle bu döneme tepki olarak **Yeni Gerçekçilik Akımı** doğdu.

İtalyan sinemasının yarattığı Yeni Gerçekçilik akımının kuramcısı Sezar Zarattin ve diğer yönetmenler Roberto Rosselini, Vittorio de Sica, Visconti, Antonioni ve Fellini hem belgesel hem de öykülü film için önemli örnekler vermişlerdir.

İtalya'da savaş sonrasında doğan bu akım; Fransız Doğalcılığı, Sovyet Toplumcu Sineması ve İngiliz Belgesel Okulundan etkilenecek sosyal konulara önem vermiş, sıradan kişileri aktör olarak kullanmış ve gerçek insanın yaşamını konu ederek doğal ve gerçek mekanlarda çalışmıştır.

Bu akımın başlangıcını oluşturan film Nazi işgali altındaki Roma şehrinin ortak direnişini anlatan, Roberto Rosselini'nin "Roma Citta Aperta" adlı filmidir.

İşte böylece 1895'lerde sinemanın ortaya çıkmasıyla başlayan belgesel filmler yukarıda belirttiğimiz çeşitli evrimleri geçirdikten sonra 1960'lı yıllarda yepyeni bir boyut kazanarak **Çağdaş Akımları** oluşturmuşlardır.

B. Çağdaş Akımlar

Fransız Cinema Vérité (Sinema-Gerçek), İngiliz Free Cinema (Özgür Sinema) ve

Amerikan Direct Cinema (Dolaysız Sinema) akımlarıyla 1960'lı yıllarda belgesel sinema'da yeni bir bakış açısı doğdu. Yeni yönetmen gruplarının oluşturdukları bu akımlar ya "Dokümanter" terimini reddetti ya da değişik bir biçimde ele aldı. İlerleyen teknoloji, özellikle hafif taşınabilir araç-gerecin bulunması, yönetmenlere stüdyo dışında ucuz ve özgürce çalışma ortamı yarattı.

a. Sinema Gerçek.

Bu türün en önemli örneklerini Fransız, Kanadalı ve ABD'li yönetmenler vermiştir. Ancak, Sinema Gerçek türünde filmlerin tüm örneklerini ve bu türün yönetmenlerini aynı yaklaşımlar içinde toplamak oldukça güçtür. Ülkeler arasındaki ayrı kültür ve sosyal yapının getirdiği ayrımlar aynı ülke yönetmenleri, hatta tek yönetmenin filmleri arasında da açıkça görülmektedir.

Sinema-Gerçek, taşınabilir kamera, canlı yayın ve eşlemeli seslendirmenin kullanıldığı bir çevirim yöntemidir. Bu nedenle Sinema-Gerçek türü film yapımında gelişen teknoloji önemli yer tutmaktadır.

Teknolojinin yanında film yapımcısının konumu ve çekim sürecinde üstlendiği gözlemci rolü, oyuncu yerine gerçek insanların kullanılması, planlı, önceden tasarlanmış senaryonun bulunmayışı ve dekor yerine olayların geçtiği doğal mekanların kullanılışı gibi özellikleri vardır.

Gerçek insanları olağan koşullar içinde filme alma amacını taşıyan Sinema-Gerçek, ilerleyen teknolojinin yardımıyla gerçek insanların günlük olağan yaşam ve davranışlarının yine olağan şartlar içinde, herhangi bir dış etki ve yönlendirmeden uzak tutularak filme kaydedilmesi biçiminde tanımlanabilir.

1960'lı yıllarda bir grup Fransız yönetmenin öncülüğünde başlayan yeni bir sinema akımını adlandıran Sinema-Gerçek, ilk kez 1922-24 yıllarında Dziga Vertov tarafından çevrilen bir dizi filmin adı olarak kullanıldı. Vertov'un Sinema-Gerçek'i her ne kadar 1960'lı yıllardaki Cinéma Vérité değilse de bu akımı hazırlayan temel düşünceleri içermektedir.

Sinema-Gerçek, geleneksel sinema kuramlarına karşı gelerek gerçeği olduğu gibi gözler önüne sermeyi amaç edinmiştir. İşte bu nedenle haberciliği ve filmciliği yazdıran biçimsel yaklaşımlardan uzaklaşmıştır.

Sinema-Gerçek filmlerini Öykülü ve Klasik Belgesel filmlerden ayıran özellikler ise şunlardır:

- 1 - Oynama eylemine karşı geldiğinden doğrudan davranışı sergileyen söyleşilere ve doğal davranışlara önem verir. Yönetmen tarafından seçilmiş rolleri yapan oyuncular yerine gerçek kişilerin doğal davranışlarını sergilerler.
- 2 - Taşınabilir araç-gerecin yardımıyla denetim dışı o anda gerçekleşen olaylar filme alınır.

- 3 - Film yapımcısı teknik zorluklardan uzak her türlü çekimi yapılabileceği araç-gereçle donanmalıdır.
- 4 - Kameranın görevi diğer sinema türlerinden farklı olarak insana yönelmektir. Bu türde insan kameraya yönelmez.
- 5 - Film yapımcısı bir muhabirin görevini üstlenir.
- 6 - Kurgu sonrası elde edilen film olayın kendisiyle karşıtlık göstermesi için ve gerçekçiliğin yitirilmemesi için film yapımcısı aynı zamanda kurgucu görevini de üstlenmelidir.
- 7 - Tüm bunlara rağmen kurgu yeniden gerçekleştirme süreci olduğundan kurgu sonrası film gerçekte kimi ayrılıklar gösterecektir. Film yapımcısı önyarsayım ve sınırlamalara gitmeden, objektif bir davranış benimsemelidir.
- 8 - Müzik ve anlatı gibi izleyiciyi belirli bir noktaya yönlendirecek olgulardan kaçınılmalıdır.

Sinema-Gerçek'te film yapımcısı, çok büyük araç gereçler, stüdyo araçları, ekipmanlar, özel ışıklar, makyaj, kostüm gibi teknik, yazım oynama, yönetme gibi yöntem ve daha önce kullanılan kurgu kuralları geleneksel oyun biçimleri ve gerilim gibi konuyla izleyici arasında engel oluşturan öğeleri ortadan kaldırmaya çalışır.

Kimi sinema kuramcıları Sinema-Gerçek'i belgesel sinema'dan ayrı kendine özgü hatta belgesel sinema'nın alternatifi görünümünde öykülü film yerini tutabilecek kendi başına bir tür olarak görmektedir. Belgesel sinema'nın gelişimi sonucu ortaya çıkmamıştır. Houch, Franju ve Marker gibi Sinema Gerçek'in öncülüğünü yapan yönetmenlerin aslında başarılı birer film yapımcıları olduğu gözönünde tutulursa sinema gerçek, belgesel sinema'nın geliştirilmiş biçimi diye de ele alınabilir. Dolaysız Sinema ile birlikte Sinema Gerçek'i Belgesel Sinema'nın yaygın ve geliştirilmiş bir türü olarak ele alan sinema kuramcıları bulunmaktadır.

b. Özgür Sinema.

Televizyon ve sinemanın, teknik ve sanat yönünden bağdaştırılma dönemlerinin yapıldığı Özgür Sinema akımı, İngiltere'de televizyon ve yeni gerçekçiliğin etkisiyle ortaya çıkmıştır.

İlk gösteri, 1956 yılında İngiliz Sinema Enstitüsü National Film Theater'da yapıldı. Gösteri de Anderson'un "O Dreamland" Lorenzo Mazetti'nin "Together" ve Reisz ile Tony Richardson'un Norma Won't Allow" adlı filmleri sunuldu.

Richardson, Reisz ve Anderson'un öykülü sinema'ya geçişleriyle son bulan özgür sinema akımı üç sezon sürdü. Daha sonraları özgür sinema akımının en önemli özelliği gözlemci rolünü sürdüren Dennis Mitchell BBC televizyonu için bu türde filmler yaptı.

Dolaysız Sinema'nın özelliklerini de şöyle sıralayabiliriz:

- 1 - Stüdyo dışında kullanılabilen ufak çevirim takımları, taşınabilir, alıcı ve ses aygıtlarından yararlanma;
- 2 - Film yapımcılarının kurgucu rolünü reddederek gözlemci anlayışı içinde hareket etmeleri,
- 3 - Günlük yaşamın kendi doğal akışı içinde çevirim koşullarına önem vermeden kayıt edilmesi .

c. Dolaysız Sinema.

ABD'de II. Dünya savaşından sonra ortaya çıkan bu türün yönetmenleri; Flaherty, Lorenz, Eisenstein ve Grierson gibi lirik ve yapı gerçekçi türdeki yaklaşımlara karşı çıkararak belgesel film türdeki çalışmalarına yeni yaklaşımlar getirdiler. Senaryo, stüdyo tekniği, ve tanınmış oyuncu kullanımı yerine, gerçek öykünün bulunduğu, taşınabilir araç-gereçle görüntülenen ve toplumsal belge biçiminde kurgulanan filmlerle, herkesin görebileceği bir biçimde yaşamdan parçalar sunma yoluna gittiler.

Lionel Rogosin'in başı çektiği çalışmalarıyla ortaya çıkan Dolaysız Sinema anlayışı daha geniş izleyici kitlelerine televizyon aracılığıyla Orew Associates, Richard Leacock, Donn Pennebaker, Albert Maysles ve diğer yönetmenlerin yapımlarıyla daha geniş izleyici kitlelerine ulaştı.

Dolaysız Sinema, Özgür Sinema'da olduğu gibi elektronik kamera ve televizyon filmlerinin uygulamalarıyla Haber Filmlerinin ve Belgesel filmlerin sinemadaki deneylerinden yararlanarak, televizyon ve sinemanın çalışma yöntemleri bağdaştırılmıştır. Buna göre taşınabilir el kameraları ve ses kayıt araçları yardımıyla o anda olan hareketli doğal sesleriyle birlikte görüntüleyen nonfiction sinemacılık tanımı Dolaysız Sinema'nın özünü anlatmaktadır.

İnsanları eğlendirmenin dışında bir anlayışla, görmeyi, düşünmeyi ve harekete geçmeyi amaçlayan Dolaysız Sinema; doğduğu yer olan ABD'ndeki kenar mahalleleri, çocuk suçluları, protesto yürüyüşleri, uyuşturucu sorunlarının, vatandaşlık haklarını ilgilendiren çabaları ve bağnazlıkları değiştirmeden, olduğu gibi ortaya koyan ürünler vermiştir.

Teknik kolaylık sağlayan araç-gereç yardımıyla canlı karşılıklı konuşmaları kaydederek siyasi ve ahlaki sorunları açıkça anlatımını sağlamaktadır.

C. Sonuç

Fransa, ABD ve İngiltere'de ortaya çıkan tüm bu akımların tarihinin 1960'lı yıllara rastlaması bir rastlantı sonucu değildir. Sinema Gerçek, Özgür Sinema ve Dolaysız Sinema akımlarının ortaya çıkmasında televizyonun etkisiyle teknik araç-gereçlerde

görülen gelişme, özellikle taşınabilir el kameralarının stüdyo dışı çekimleri olanaklı kılması önemli rol oynar. Tümüyle hayale dayalı öykülü sinema, 1960'lardan gelişen tekniğin de yardımıyla yönetmenleri gerçeğe dayalı yeni bir sinema anlayışına yöneltir.

Aslında, Sinema Gerçek, Özgür Sinema ve Dolaysız Sinema'yı birbirinden ayıran çok önemli ayrımlar bulunmaktadır. Anında olanın kaydedilmesi, önceden tasarlanmış senaryonun bulunmayışı, stüdyo dışında çalışılması, taşınabilir hafif araç gerecin kullanılması, gerçek insanın görüntülenmesi, film yapımcısının alıcı yönetmeni ve kurgucu görevini üstlenmesi gibi özellikler her üç sinema akımında da dikkati çekmektedir.

Sonuçta, belgesel sinema'nın geliştirilmiş biçimi olarak kabul edilirse ki bugün artık dokümanter yerine daha çok nonfiction terimi kullanıldığına göre Sinema Gerçek, Özgür Sinema ve Dolaysız Sinema birer nonfiction sinemacılık örneği olarak diğer belgesel film türleri içinde yer almalıdır.

KAYNAKÇA

- 1) Eric BARNOUW, Documentary : A History of Nonfiction Film, Oxford University Press, New York, 1980.
- 2) Liz-Anne BAWDEN, The Oxford Companion Film, Oxford Universty Press, London, 1976.
- 3) Stephen MAMBER, Cinéma Vérité in America: Studies in Uncontrolled Documentary, The MIT Press, New York, 1980.